

You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice

Title: Zachowania lekturowe Polaków : problemy i kategorie opisu czytelnictwa

Author: Irena Socha

Citation style: Socha Irena. (2015). Zachowania lekturowe Polaków : problemy i kategorie opisu czytelnictwa. W: E. Gondek (red.), "Teoretyczne zagadnienia bibliologii i informatologii : studia i szkice" (S. 11-30). Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIwersYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Irena Socha

Uniwersytet Śląski

Zachowania lekturowe Polaków — problemy i kategorie opisu czytelnictwa

W teorii bibliologii badanie czytelnictwa zawsze sprawiało pewien kłopot. Przede wszystkim z powodu wielopostaciowej natury przedmiotu domagającego się ujęć interdyscyplinarnych. Wraz z dowartościowaniem „współczynnika humanistycznego” — w okresie międzywojennym, a zwłaszcza w latach 60. i 70. XX wieku — w teorii nauki o książce, jako nauce o człowieku (w największej mierze za sprawą Kazimierza Piekarskiego, Jana Muszkowskiego i Karola Głombiowskiego), problematyka czytelnictwa uznana została za kluczową. Tym samym jednak bibliologia stawała przed koniecznością redefiniowania własnego zakresu i kategorii, a jednocześnie obszaru otwartości i współdziałania z naukami, dla których praktyki lekturowe były również owocnym polem badań¹.

¹ Z zwłaszcza z literaturoznawstwem, socjologią literatury oraz naukami o kulturze. O problemach z wyznaczeniem tych granic pisał K. MIGOŃ. Zagadnieniom definiowania czytelnika poświęcił on ważny tekst: *Czytelnik w nauce o literaturze. Zarys historii problemu*. „Studia o Książce” 1971, t. 2, s. 29–59. Próbę zarysowania bibliologicznych koncepcji definiowania czytelnika jako przedmiotu badań przedstawiłam w szkicu pt. *O pojęciu czytelnika w bibliologii. Czytelnik w polskiej myśli bibliologicznej*. W: *Czytanie, czytelnictwo, czytelnik*. Red. A. ŻBIKOWSKA-MIGOŃ przy współudziale A. ŁUSZPAK. Wrocław 2011, s. 25–44. Dzieje badań nad czytelnictwem w Polsce omówiły J. ANDRZEJEWSKA (*Badania czytelnictwa w Polsce do 1939 r.* „Studia o Książce” 1986, t. 16, s. 73–139) oraz A. ZDANOWICZ (*Pierwsze polskie próby badań nad czytelnictwem 1881–1918*. W: *Ludzie i książki*. Red. J. KOSTECKI. Warszawa 2006, s. 149–180; J. ANDRZEJEWSKA: *Badania nad czytelnictwem w II Rzeczypospolitej. Zarys*. W: *Ludzie i książki...*, s. 181–202).

Współcześnie sytuacja uczonego, który chciałby określić teoretyczne podstawy bibliologicznych badań czytelnictwa w odniesieniu do paradygmatu „kultura książki”, a przynajmniej ujawnić zagadnienia pomijane oraz wskazać perspektywy badawcze, jest nie mniej trudna z powodu ogromnego zainteresowania nauk humanistycznych — za granicą i w Polsce — zjawiskiem lektury i jej dziejów, a także licznych w tym zakresie publikacji, które mają różne inspiracje teoretyczne i metodologiczne, znajdujące odzwierciedlenie w pracach podejmowanych przez historyków i socjologów kultury, badaczy społecznej komunikacji, dziejów mentalności i życia obyczajowego, literaturoznawców².

Jednocześnie nadal rozwijają się badania empiryczne, rejestrujące współczesny stan społecznego zasięgu książki i aktywności czytelniczej Polaków (prace Instytutu Książki i Czytelnictwa Biblioteki Narodowej)³, oraz tzw. badania stosowane — na potrzeby rynku wydawniczego i działalności bibliotecznej. Stąd coraz większa liczba publikacji o charakterze metodycznym, odnoszących się zwłaszcza do zagadnień czytelnictwa dzieci i młodzieży oraz do biblioterapii.

Celem artykułu — w tych ramach możliwym do zrealizowania jedynie w ogólnym zarysie — jest przedstawienie wniosków z analizy prac badawczych poświęconych problematyce lektury i czytelnictwa, podejmowanych w ostatnich 10 latach w ramach bibliologii lub na jej pograniczach⁴. Zmierzano do ukazania kierunków naukowego myślenia w bibliologicznych badaniach fenomenu lektury, sprecyzowania kryteriów i kategorii opisu, jakie stosowano, a przede wszystkim do ustalenia, co z tego wynika dla badań przyszłych, jakie modele naukowego opisu uznać można za najbardziej

² Świadectwem tego wielodyscyplinarnego zainteresowania lekturą jest m.in. seria wydawnicza *Communicare. Historia i Kultura* pod redakcją naukową A. MENCWELA.

³ Np. I. KORYŚ, O. DAWIDOWICZ-CHYMKOWSKA: *Społeczny zasięg książki w Polsce w 2010 roku*. Warszawa 2012.

⁴ Skupiłam się głównie na badaniach bibliologicznych, prace socjologiczne rejestrowałam najogólniej, nie wnikając w kwestie zróżnicowania metod badawczych. Omówił je J. KOSTECKI (*Czytelnictwo jako przedmiot refleksji naukowej*. W: *Czytanie, czytelnictwo...*, s. 11–24). Pomijam także analizę prac dotyczących działalności praktycznej i zagadnień stosowanych, jak np. popularyzacja i marketing książki, upowszechnianie czytelnictwa, biblioteczna praca z czytelnikiem, biblioterapia. Podobnie z pola obserwacji wyłączyłam prace nad czytelnictwem dzieci i młodzieży, które, jako rzeczywistość odrębna ze względu na swoiste konteksty i uwarunkowania, domaga się osobnego i obszernego studium. Niektóre prace z tego zakresu przywoływałam jedynie wówczas, gdy stanowiły przykład pewnych ogólnych tendencji badawczych. Dotyczy to również czytelnictwa prasy.

wartościowe i warte kontynuowania⁵. W tle pojawiło się pytanie ogólniejsze: czy bibliologia wobec tyłu „konkurentów” skutecznie penetrujących pole ludzkiej aktywności związanej z lekturą ma jeszcze coś do powiedzenia, czy wobec interdyscyplinarności samego przedmiotu badań, a zarazem zacierania się we współczesnej humanistyce wyraźnych granic między dyscyplinami (czego konsekwencją jest także stosowanie wspólnych pojęć i kategorii oraz metod), zasadne jest jeszcze wyznaczanie własnych powinności badawczych i narzędzi poznania.

Kogo więc jako czytelnika (publiczność czytającą) i jak w ostatnim 10-leciu badano? Fundamentalne znaczenie dla historycznych badań czytelnictwa miały, prowadzone już od połowy lat 80. przez Pracownię Badań Czytelnictwa, a także Pracownię Historii Bibliotek i Czytelnictwa w Instytucie Książki i Czytelnictwa Biblioteki Narodowej, zwłaszcza prace Janusza Kosteckiego nad dziejami kultury czytelniczej polskiego społeczeństwa. Badacze tego zespołu podjęli wysiłek dokumentowania cywilizacyjno-kulturowych podstaw czytelnictwa, przede wszystkim wieku XIX, uświadamiając, że bez uwzględnienia wskaźników dotyczących produkcji wydawniczej, rynku książki, instytucjonalnej organizacji obiegu książki, działań cenzury itp., czyli uwarunkowań generalnie określających publiczność jako zbiorowość o specyficznym zorganizowaniu społecznym, instytucjonalnym i komunikacyjnym, nie są możliwe studia szczegółowe⁶.

Wśród tych ostatnich najszerzy nurt wyznaczały nadal „tradycyjne” badania czytelnictwa grup wyróżnianych ze względu na czynniki i uwarunkowania społeczno-etniczne (stanowe, narodowe, zawodowe, topograficzne), a więc szlachty, mieszczaństwa, chłopów, inteligencji, kobiet, mieszkańców określonych miejsc i regionów. Badacze posługiwali się metodami i źródłami poddawanymi wielokrotnie naukowej krytyce, takimi jak: wskaźnik poziomu alfabetyzacji, repertuar wydawniczy, inwentarze biblioteczne, listy prenumeratorów i subskrybentów, zapisy testamentarne. Kierowano

⁵ Stan końca lat 90. XX wieku podsumowały M. KOMZA (*Badania nad historią czytelnictwa w Bibliotece Narodowej*. „Roczniki Biblioteczne” 1988, s. 174–180) oraz R. ALEKSANDROWICZ (*Książka w życiu i kulturze Polaków – 50 lat serii „Z Badań nad Czytelnictwem”*. „Zagadnienia Informatyki Naukowej” 2007, nr 2, s. 3–18). Badania czytelnictwa współczesnego u progu poprzedniej dekady ocenił również J. WOJCIECHOWSKI (*Badania nad czytelnictwem współczesnym: ujęcia i pominięcia*. „Przegląd Humanistyczny” 2003, nr 5, s. 1–13).

⁶ Seria Z Dziejów Kultury Czytelniczej w Polsce. Por. M. KOMZA: *Badania nad historią...*

uwagę przede wszystkim na wybory i preferencje lekturowe czytelnika(ów) poświadczone kolekcją książek posiadanych lub wyborem wypożyczanych. Uwydatniano zwykle typowość zachowań czytelniczych jako konsekwencji uwarunkowań społecznych bądź sytuacji komunikacyjnej aktu lektury, a praktyki lekturowe były zwykle typologizowane według wzorów dominujących w danym środowisku lub właściwych danej sytuacji⁷. Zauważyć można z jednej strony kierowanie się zainteresowań badaczy ku lokalnym czy etnicznym środowiskom czytelniczym⁸, a z drugiej strony — dążność do postrzegania procesów czytelnictwa w szerokim kontekście uwarunkowań społecznych, zainteresowań intelektualnych czy artystycznych publiczności lub w ramach szeroko pojętej kultury książki⁹.

W tym samym nurcie badań umieścić można liczne opracowania poświęcone instytucjonalnym uwarunkowaniom lektury, a więc postrzegające czytelnika jako odbiorcę działań bibliotek, księgarń, czytelni, szkoły, partii politycznych, stowarzyszeń itp. Zarówno czytane teksty, jak i praktyki lekturowe opisywane są w odniesieniu do programów i strategii tych instytucji, główny zaś zespół źródeł stanowi dokumentacja ich działalności. Opis zachowań czytelnika jest w tym ujęciu zapośredniczony. Więż ze światem książek i z innymi czytelnikami wyraża się przede wszystkim w relacjach instytucji programującej, eskortującej czy egzekwującej lekturę¹⁰.

⁷ Np. T. ŻUCHLEWSKA: *Zainteresowania czytelnicze robotników żyrdardowskich*. „Żyrdardowski Rocznik Muzealny” 2003, nr 6, s. 40–52; R. JASKUŁA: *Czytelnicy lwowskiej książki literackiej pierwszej połowy XIX wieku w świetle list prenumeratorów*. W: Kraków — Lwów. *Książki, czasopisma, biblioteki*. T. 7. Red. H. KOSĘTKA. Kraków 2005, s. 132–147; K. SOCHA: *Preferencje czytelnicze w świetle odnalezionych spisów prenumeratorów*. „Wielogłos” 2008, nr 1, s. 148–170.

⁸ Np. J. WAJER: *Rozwój czytelnictwa w miastach prowincjonalnych Królestwa Polskiego (na przykładzie Włocławka)*. W: *Rola książki w integracji ziem polskich w XIX w.* Red. B. KOSMANOWA. Bydgoszcz 2000, s. 23–42; K. KOSSAKOWSKA-JAROSZ: *Metodyka lektury na Górnym Śląsku (wiek XIX, obieg polskojęzyczny)*. W: *Na przelomie wieków...* Red. W. HENDZEL i P. OBRĄCZKA. Opole 2003, s. 447–459; M. OLLICK: *Czytelnictwo polskich książek i prasy w powiecie tucholskim w okresie zaborów*. „Zapiski Tucholskie” 2005, nr 1, s. 33–51.

⁹ Np. I. IMAŃSKA: *Druk jako wielofunkcyjny środek przekazu w czasach saskich*. Toruń 2000; T. EPSZTEIN: *Z piórem i paletą. Zainteresowania intelektualne i artystyczne ziemiaństwa polskiego na Ukrainie w II połowie XIX w.* Warszawa 2005; M. ATRASZKIEWICZ: *Odbiór Słowackiego na tle ogólnych preferencji czytelniczych od początku XX wieku po przelom tysiącleci*. „Acta Universitatis Lodzensis. Folia Litteraria Polonica” 2005, z. 7, t. 2, s. 295–310; J. KONIECZNA: *Kultura książki polskiej w Łodzi przemysłowej (1820–1918)*. Łódź 2005.

¹⁰ Np. D. WAŃKA: *Rola kaliskich towarzystw w upowszechnianiu czytelnictwa w okresie zaborów*. „Rocznik Kaliski” 2002, t. 28, s. 31–43; A. KARCEWSKA: „Wszystko dla ludu przez lud”. *Popularyzacja czytelnictwa wśród chłopów w Króle-*

Na pograniczu literaturoznawstwa i bibliologii wyraźnie przybyło w ostatnim 10-leciu badań historycznych podejmujących pogłębione studia recepcji poszczególnych pisarzy czy tekstów¹¹ (nie tylko recepcji szkolnej, co od dawna było tematem uprzywilejowanym) oraz studia indywidualnych fenomenów lektury – kanonów dzieł czytanych przez wybitnych ludzi pióra, uczonych, artystów¹².

W odniesieniu do współczesności zauważyć trzeba, że coraz liczniejsza grupa badaczy zmierza do rozeznania, w jakiej mierze kształtowanie się społeczeństwa informacyjnego i społeczeństwa wiedzy, rozwój kultury medialnej, tzw. kultury konwergencji, rynku przekazów multimedialnych i książki elektronicznej, a przede wszystkim komunikacji internetowej, przeobraża praktyki lekturowe oraz funkcje lektury¹³. Również tutaj uwaga badaczy skupia się

stwie Polskim w deklaracjach, programie i działalności Obozu Narodowego w latach 1886–1905. „Roczniki Biblioteczne” 2008, s. 31–45; A. ZDANOWICZ: *Unormować czytanie. O poradnikach lekturowych przelomu XIX i XX wieku*. W: *Komunikowanie i komunikacja na ziemiach polskich w latach 1795–1918*. Red. K. STĘPNIK i M. RAJEWSKI. Lublin 2008, s. 239–250.

¹¹ *Czytanie Jana Andrzeja Morsztyna*. Red. D. GOSTYŃSKA i A. KARPIŃSKI. Wrocław 2000; *Czytając Norwida*. 2. Red. S. RZEPczyński. Słupsk 2003; A. ZYGA: „Trylogia” wśród chłopów (dzieje recepcji). Cz. 1–2. „Rocznik Ludowego Towarzystwa Naukowo-Kulturalnego” 1996/1997, nr 3, s. 66–98; 1999/2000, nr 4, s. 103–129; M. KONOPKA: *Popularność utworów Michała Bałuckiego w świetle katalogów dochodowych wypożyczalni w Galicji lat 1868–1907*. W: *Świat Michała Bałuckiego*. Red. T. BUDREWICZ. Kraków 2002, s. 23–35; H. POPŁAWSKA: *Sztuka czytania w klasztorze karmelitanek bosych*. W: *Od liryki do retoryki*. Red. I. KADULSKA i R. GRZEŚKOWIAK. Gdańsk 2004, s. 175–188; B. OLECH: *Młodopolskich poetek czytanie Mickiewicza*. W: *Mickiewicz a literatury słowiańskie*. Red. E. ŁOCH. Lublin 2004, s. 25–40; M. BARGIEL: „Potop” Henryka Sienkiewicza na scenach i ekranach. *Próba spojrzenia z perspektywy bibliologicznej*. „Acta Universitatis Wratislaviensis. Bibliotekoznawstwo” 2006, nr 26, s. 85–94; G.B. SZEWCZYK: „Łabędzi śpiew”, czyli o polskiej recepcji powieści Hedwig Courths-Mahlerowej. W: *Kultura popularna a przekład*. Red. P. FAST. Katowice 2005, s. 81–89.

¹² J. RUDNICKA: *Norwid i książki*. „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F” 2002/2003, vol. 20/21, s. 449–455; A.S. KOWALCZYK: *Stempowski jako czytelnik*. W: *Czytane na nowo*. Red. M. DĄBROWSKI i H. GOSK. Izabelin 2004, s. 195–203; K. RULKA: *Lektury więzienne prymasa Wyszyńskiego*. „Ateneum Kapłańskie” 2004, t. 142, z. 1, s. 66–80; H. MAGIERA: *Zainteresowania czytelnicze Juliana Fałata na podstawie jego pamiętnika i korespondencji*. W: *Studia bibliologiczne*. T. 15: *Prace ofiarowane Profesor Marii Pawłowiczowej*. Red. K. HESKA-KWAŚNIEWICZ przy współudziale K. TAŁUĆ. Katowice 2005, s. 277–290; D. KUDELSKA: *Dukt pisma i pędzla. Biografia intelektualna Jacka Malczewskiego*. Lublin 2008.

¹³ Np. E. ZIERKIEWICZ, J. KLEBANIUK: *Autoedukacja dorosłych w przestrzeni kultury popularnej na przykładzie piśmiennictwa poradnikowego i wybranych programów telewizyjnych*. W: *Edukacja dorosłych w erze globalizmu*. Red. E.A. WESOŁOWSKA. Płock 2002, s. 334–338; B. TARASZKIEWICZ: *Książka multimedialna a jej odbiór przez*

na rozpoznaniu wyborów czytelniczych publiczności określonych środowisk: użytkowników danej biblioteki czy bibliotek jakiegoś typu w ramach jednostki administracyjnej (zwykle województwa, gminy), mieszkańców wybranej miejscowości, członków danej instytucji, czytelników określonego czasopisma, przedstawiciele grupy społeczno-zawodowej lub społecznej¹⁴. Największym zainteresowaniem cieszyli się (oprócz dzieci i młodzieży) studenci¹⁵ i seniorzy¹⁶, o połowę mniej prac poświęcono czytelnictwu mieszkańców wsi, kobiet i więźniów, a z grup zawodowych — nauczycieli, bibliotekarzy oraz przedsiębiorców i menadżerów. Nadal w funkcji używanych narzędzi diagnostycznych stosowane są głównie tradycyjne kategorie, takie jak *wybory*, *preferencje*, *czas wolny* czy *uczestnictwo w kulturze*, ale większą uwagę zwraca się na czynniki ekonomiczne, rynkowe i społeczne procesu czytelnictwa¹⁷.

czytelnika (*korzyści i zagrożenia*). W: *Rola biblioteki publicznej w edukacji dzieci i młodzieży*. Oprac. Z. SZCZERBA. Kielce 2006, s. 115—123; S. WIERNY: *Kultura książki a rozwój i oddziaływanie Internetu*. W: *Książka ponad podziałami*. Red. A. KRAWCZYK. Lublin 2007, s. 459—469. Podstawy teoretyczne problematyki nakreślił u progu dekady K. MIGOŃ: *Bibliologia wobec medioznawstwa. Izolacja, komplementarność czy integracja?*. W: *Książka i prasa w systemie komunikacji społecznej. Przeszołość — dzień dzisiejszy — perspektywy*. Red. M. JUDA. Lublin 2002, s. 13—18.

¹⁴ Np. *Społeczne oddziaływanie współczesnej książki. Wybory czytelnicze*. Red. J. CHRUSCIŃSKA, E. KUBISZ. Warszawa 2002; M. ROZENBERG: *Wpływ edukacji szkolnej, czytelnictwa, sztuki na resocjalizację w Zakładzie Karnym w Sztumie*. „Edukacja Dorosłych” 2003, nr 3, s. 87—91; D. KAWOŃ-NOGA: *Aktywność czytelnicza nauczycieli województwa opolskiego*. „Edukacja Dorosłych” 2004, nr 4, s. 115—127.

¹⁵ Np. J. URBANEK: *Uczestnictwo młodzieży akademickiej w kulturze*. Kraków 2002; J. JURKOWSKA: *Czytelnictwo w środowisku studentów Akademii Medycznej w Lublinie*. W: *Lublin a książka*. Red. A. KRAWCZYK, E. JÓZEFOWICZ-WISIŃSKA. Lublin 2004, s. 711—738; M. KUNICKA, W. ŚWIĄTKIEWICZ: *Studenci i książki. Socjologiczne studium czytelnictwa książek*. W: *Studia bibliologiczne*. T. 17: *Centrum i pogranicze w polskiej kulturze wydawniczej i czytelniczej*. Red. E. GONDEK, I. SOCHA. Katowice 2008, s. 57—69.

¹⁶ R. ALEKSANDROWICZ: *Obraz czytelnika-seniora w literaturze gerontologicznej i badaniach czytelniczych*. „Roczniki Biblioteczne” 2005, s. 515—532; Z. GRUSZKA: *Wybory czytelnicze osób starszych w badaniach przeprowadzonych w Łódzkim Uniwersytecie Trzeciego Wieku*. „Transformacje” 2007/2008, nr 51/57, s. 149—159; M. DOBROWOLSKA: *Seniorzy w badaniach czytelnictwa*. „Poradnik Bibliotekarza” 2011, nr 3, s. 3—7.

¹⁷ M. DZIUBIŃSKA-MICHAŁEWICZ: *Nierówności społeczne. Zróżnicowanie płac, dostęp do edukacji, uczestnictwo w kulturze*. W: *Dawne i nowe problemy społeczne*. Red. A. KOJDER. Warszawa 2002, s. 33—39; *Społeczne i ekonomiczne uwarunkowania rozwoju kultury*. [Red. Z. JARMOSZUK]. Kraków 2003; J. RACZKOWSKA: *Nieczytanie przyczyną wykluczenia kulturalnego*. „Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze” 2007, nr 10, s. 6—16; J. BERBEKA, M. MAKÓWKA, A. NIEMCZYK: *Podstawy ekonomiki i organizacji czasu wolnego*. Kraków 2008.

Innego typu ujęcia badawcze kierowały uwagę nie na publiczność i jej praktyki, lecz na określone zbiory publikacji, a także na ich konsumpcję¹⁸. Autorzy diagnoz publicystycznych w prasie fachowej interesowali się głównie zagadnieniem bestsellerów i powszechników lekturowych oraz ogólnymi wyznacznikami stanu czytelnictwa Polaków. Liczne były wywiady czy wypowiedzi autobiograficzne (wspomnienia, zwierzenia) świadczące o indywidualnych upodobaniach czytelniczych znanych postaci życia publicznego.

W nauce o książce, a także w badaniach dziejów kultury, od dawna przedmiotem badań był dokument piśmienniczy, jego zapis i rozpowszechnienie jako zjawiska kulturowego oraz cywilizacyjnego¹⁹. Problem piśmienności, który diagnozowali psychologowie i pedagodzy²⁰, zaktualizował się we współczesnych badaniach czytelnictwa w związku z dostrzegalnym coraz wyraźniej zjawiskiem funkcjonalnego analfabetyzmu. Skłaniało to do zwrócenia uwagi również na kwestię barier instytucjonalno-organizacyjnych, informacyjnych i technologicznych, na zjawisko wykluczenia kulturalnego i cyfrowego (tzw. digitariat), na diagnozę stresu bibliotecznego czy patologii bibliotecznego jako czynników w istotny sposób wpływających na praktyki lekturowe²¹.

¹⁸ A. MARTUSZEWSKA: *Polki nadal czytają romanse*. „Przegląd Humanistyczny” 2003, r. 47, nr 5, s. 13–26; E. ZIERKIEWICZ: *Poradnik — oferta wirtualnej pomocy?*. Kraków 2004; J. KOŁODZIEJSKA: *Kanon literacki we współczesnym obiegu czytelniczym*. W: *Społeczeństwo informacyjne i jego technologie*. Red. B. SOSIŃSKA-KALATA, K. MATERSKA i W. GLIŃSKI. Warszawa 2004, s. 27–38; *Europejski kanon literacki*. Red. E. WICHROWSKA. Warszawa 2012.

¹⁹ M.in. W.J. ONG: *Osoba, świadomość, komunikacja*. Antologia. Wybór, wstęp, przekł. i oprac. J. JAPOLA. Warszawa 2009; W.J. ONG: *Oralność i piśmienność. Słowo poddane technologii*. Przekł., wstęp i red. nauk. J. JAPOLA. Warszawa 2011; E.L. EISENSTEIN: *Rewolucja Gutenberga*. Przekł. H. HOLLENDER. Warszawa 2004; J. GOODY: *Logika pisma a organizacja społeczeństwa*. Przekł., wstęp i red. G. GODLEWSKI. Warszawa 2006; J. GOODY: *Poskromienie myśli nieoswojonej*. Przekł. M. SZUSTER. Wstęp J. TOKARSKA-BAKIR. Warszawa 2011; M. GÓRALSKA: *Piśmienność i rewolucja cyfrowa*. Wrocław 2012.

²⁰ G. KRASOWICZ-KUPIS: *Problematyka badań nad czytaniem*. „Lubelski Rocznik Pedagogiczny” 2003, t. 23, s. 65–83; K. SOCHACKA: *Rozwój umiejętności czytania*. Białystok 2004; M. KLIŚ: *Struktura wiedzy czytelnika a proces rozumienia tekstu*. W: *Procesy poznawcze i język*. Red. K. CIEPIELA. Piotrków Trybunalski 2005, s. 27–35; K. KONARZEWSKI: *TIMSS i PIRLS 2011. Osiągnięcia szkolne polskich trzecioklasistów w perspektywie międzynarodowej*. Warszawa 2012.

²¹ A. SKUDRZYK: *Czy zmierzch kultury pisma?*. Katowice 2005; D. GRYGROWSKI: *Dokumenty nieksiążkowe w bibliotece*. Warszawa 2002; M. ŚWIGOŃ: *Poszukiwanie informacji w bibliotece jako źródło niepokoju*. „Praktyka i Teoria Informatyki Naukowej i Technicznej” 2002, nr 1, s. 12–19; EADEM: *Library anxiety. Przegląd współczesnych kierunków badań*. „Przegląd Biblioteczny” 2009, nr 3, s. 313–324.

W ostatnich latach zaznaczył się w badaniach czytelnictwa nurt antropologiczny²². Opracowaniem wyrastającym z tych przesłanek jest praca Romana Chymkowskiego *Autobiografie lekturowe studentów*. Autor na podstawie około 100 wywiadów przeprowadzonych w środowisku studenckim zmierza do odtworzenia lekturowych praktyk, a zarazem określenia miejsca lektury w świadomości i w hierarchii wartości młodzieży studiującej²³. W nurcie antropologicznym umieścić też trzeba zaznaczający coraz wyraźniej swoją obecność kierunek z pogranicza *gender study*, poszukujący biopsychicznych, specyficznie „kobięcych”, przesłanek recepcji literatury²⁴. Antropologiczne ukierunkowanie refleksji sprzyjało zwróceniu uwagi na współczesne subkulturowe zjawiska lektury, np. na czytelników fantastyki i swoiste dla nich praktyki lekturowe, na aksjologiczne wyznaczniki lektury, a także na relacje, więzi, które powstają dzięki czytaniu wspólnego repertuaru, tworzące się na potrzeby praktykowania lektury²⁵.

W badaniach historycznych nacechowanie antropologiczne znalazło wyraz w książce Stanisława Siekierskiego *Czytania Polaków w XX wieku* opracowanej na podstawie zespołu kilkudziesięciu pamiętników z końca XIX i początków XX wieku. Siekierski starał się połączyć skalę makro- i mikrozwjawisk czytelniczych. Sięgając do indywidualnych, subiektywnych świadectw pamiętnikarskich,

²² Por. J. KOSTECKI: *Czytelnik w świecie wartości*. W: *Dokument, książka i biblioteka w badaniach naukowych i nauczaniu uniwersyteckim*. Red. M. SKALSKA-ZŁAT i A. ŻBIKOWSKA-MIGOŃ. Wrocław 2008, s. 85–114; R. CHYMKOWSKI: *W stronę antropologii praktyk lekturowych*. „Kultura i Społeczeństwo” 2011, nr 2/3, s. 261–268. Początek antropologicznie i jakościowo zorientowanym badaniom czytelnictwa w Polsce dała w pewnej mierze już w połowie lat 70. książka *Czytelnictwo prasy w Nowej Hucie* opracowana na podstawie badań W. Kobyłańskiego i W. Kwaśniewicza według projektu Józefa Chałasińskiego (W. KWAŚNIEWICZ: *Czytelnictwo prasy w Nowej Hucie, jego podłoże i funkcje społeczno-kulturowe. Studium oparte na spuściźnie po Władysławie Kobyłańskim*. Kraków 1964).

²³ R. CHYMKOWSKI: *Autobiografie lekturowe studentów*. Warszawa 2011; Por. też M. CHYMUK: *Aksjologiczne preferencje studentów uczelni krakowskich*. Kraków 2004.

²⁴ I. IWASIOŃ: *Rewindykacje. Kobieta czytająca dzisiaj*. Kraków 2002; *Wiek kobiet w literaturze*. Red. J. ZACHARSKA i M. KOCHANOWSKI. Białystok 2002; J. MIZIELIŃSKA: *(De)Konstrukcje kobiecości*. Gdańsk 2004; E. KRASKOWSKA: *Czytelnik jako kobieta. Wokół literatury i teorii*. Poznań 2007.

²⁵ J.Z. GÓRNIKIEWICZ: *Etos młodych Polaków postulowany i praktykowany – w kontekście wiedzy o ulubionych lekturach 500 gimnazjalistów*. W: *Ideaty wychowania i wzory osobowe narodu polskiego w XIX i XX wieku*. T. 2. Red. E.J. KRYŃSKA. Białystok 2006, s. 397–413; A. BIALUK: *Czy można żyć światem poznanym w książkach? Jak fikcyjna rzeczywistość wpływa na wykorzystanie czasu wolnego. (Na przykładzie recepcji dzieł J.R.R. Tolkiena)*. W: „Czas ukoi nas?”. Red. W. MUSZYŃSKI. Toruń 2008, s. 250–259.

traktował je jako zespół źródeł służących zilustrowaniu typowych społecznych sytuacji komunikacyjnych oraz funkcji literatury w kulturze XX wieku.

Zarówno w badaniach historycznych, jak i współczesnych perspektywa antropologiczna przyczyniła się niewątpliwie do uzewnętrzniania wymiaru opinii, wartościowania tekstów, do odtwarzania nie tylko wyborów, ale także norm i wzorów lektury. Wykorzystuje się w tym celu dokumenty osobiste, autobiografie i pamiętniki, wspomnienia i korespondencję, ale też tzw. postteksty, czyli pisane świadectwa lektury, dokumenty eskortujące — publikowane poradniki lektury oraz bryki (na tę kategorię zwrócił uwagę Władysław Dynak), oficjalne wskazówki lekturowe oraz literaturę piękną i ikonografię jako źródła wiedzy o praktykach lektury²⁶. Zwrócono uwagę na kulturowe i ideologiczne przesłanki recepcji i hierarchizowania tekstów, do czego materii dostarczały prace historyków nad dziejami życia obyczajowego, historią ideologii, które przyniosły m.in. ciekawe studia nad czytelnictwem w dekadzie socrealizmu (1945—1955)²⁷.

Poszukiwanie nowych inspiracji poznawczych i metodologicznych sprzyjało zarazem dynamice publikacji teoretycznych, w których rozważano zagadnienia teorii recepcji, stylów i strategii odbioru

²⁶ Np. A. KOPEĆ: *Książka zakazana w opinii Kościoła i odbiorze czytelnictwem w okresie dwudziestolecia międzywojennego*. „Kieleckie Studia Bibliologiczne” 2000, t. 5, s. 43—60; A. ZDANOWICZ: *Unormować czytanie. O poradnikach lekturowych przełomu XIX i XX wieku*. W: *Komunikowanie i komunikacja...*, s. 239—250; A. NOSEK: „*Źródło siły i szczęścia*”. *Pochwały książki, pożytki płynące z lektury na kartach polskich poradników czytelnictwa z dwudziestolecia międzywojennego*. „Przegląd Humanistyczny” 2011, nr 3, s. 35—43; A. PAJA: *Czytelniczki (z) dwóch światów. O literackich portretach czytających kobiet w drugiej połowie XIX w. oraz o ich znaczeniu dla kształtowania się świadomości odbiorczyń*. W: *Czytanie, czytelnictwo...*, s. 285—296; *Zalecenia i przestrogi lekturowe. (XVI—XX wiek)*. Red. M. JARCZYKOWA i A. BAJOR. Katowice 2012; I. KOCZKODAJ: *Co czytają bohaterowie polskich powieści popularnych o tematyce współczesnej drugiej połowy XIX wieku?*. W: *Polska literatura wysoka i popularna 1864—1918*. Red. I. KOCZKODAJ, K. LESICZ-STANISŁAWSKA, A. WIETCHA. Warszawa 2011, s. 170—184; M. RZADKOWOLSKA: *Wyniki badań Maksymiliana J. Ziomka nad czytelnictwem a zalecenia „Przewodnika po beletryście” Czesława Lechickiego*. W: *Kraków — Lwów. Książki, czasopisma, biblioteki...*, t. 7, s. 350—358.

²⁷ Np. S. MELKOWSKI: *Między uwielbieniem a odrzuceniem. Problematyka profesjonalnego odbioru dzieł literackich na przykładzie głosów krytyki z lat 1945—1955 o twórczości Jarosława Iwaszkiewicza*. Toruń 2004; S.A. KONDEK: *Literatura popularna w ofercie czytelnictwa polskiego socrealizmu*. W: *Socrealizm*. Red. K. STĘPNIK, M. PIECHOTA. Lublin 2006, s. 23—32; D. JAROSZ: *Książki pod strzechy. Z badań nad politycznymi uwikłaniami czytelnictwa na wsi polskiej w latach 1949—1956*. „Z Badań Książki i Księgozbiorów Historycznych” 2008, t. 2, s. 37—53.

tekstu, funkcji lektury, podejmowane zarówno z perspektywy literaturoznawczej, filozoficznej, kulturowej, jak i pedagogicznej²⁸.

W ujęciach bibliologicznych nie rezygnuje się oczywiście ze źródeł dla dyscypliny klasycznych (dokumentacji wydawnictw oraz instytucji książki), ale częściej interpretuje się je nie tylko jako poświadczenie faktu lektury, lecz także jako wyraz mentalności, świadomości stanowej, obyczajowej, politycznej, kulturalnej, jako dokument norm lekturowych, np. lektury empatycznej lub „uczonnej” czy też naznaczonej materialnością miejsca i sytuacji²⁹.

W mniejszym stopniu zwraca się jeszcze w badaniach księgoznawczych uwagę na etyczną waloryzację lektur, na aksjologiczną motywację praktyk lektury, co jest obecnie żywym przedmiotem zainteresowań literaturoznawstwa³⁰, w większym stopniu natomiast – na estetyczne walory książki: szatę graficzną jako czynnik eskortujący lekturę³¹.

²⁸ Np. M.P. MARKOWSKI: *Występek. Eseje o pisaniu i czytaniu*. Warszawa 2001; J. ŁUKASZYŃSKI: *Homo in rebus. Wybrane problemy inkontrologii*. Wrocław 2004; J. DUNIN: *O autocentrycznym czytaniu tekstów*. W: *Pejzaże kultury*. Red. W. DYNIAK i M. URSEL. Wrocław 2005, s. 693–697; P. MOŚCICKI: *W stronę innego narcyzmu. Literatura, miłość, etyka*. „Przegląd Filozoficzno-Literacki” 2006, nr 2, s. 239–259; K. KOZIOŁEK: *Czytanie z innym. Etyka, lektura, dydaktyka*. Katowice 2006; L. WITKOWSKI: *Między pedagogiką, filozofią a kulturą*. Warszawa 2007, s. 29–66; *Czytanie tekstów kultury. Metodologia, badania, metodyka*. Red. B. MYRDZIK, I. MORAWSKA. Lublin 2007; *Przeszukiwanie humanistyki. Od inspiracji do inicjacji. Studenckie próby między dydaktyką a badaniami*. Red. M. JAWORSKA-WITKOWSKA, A. RZEKOŃSKA. Toruń 2008.

²⁹ Np. A. ZDANOWICZ: *Między świątynią a śmietnikiem. O kulturze czytelniczej przełomu XIX i XX wieku*. „Przegląd Humanistyczny” 2003, nr 5, s. 49–66; D. ŚNIEŻKO: *Jak czytało staropolskie ciało? Somatyczne doświadczenia lektury*. W: *Literackie reprezentacje doświadczenia*. Red. W. BOŁECKI i E. NAWROCKA. Warszawa 2007, s. 95–105; R. CHYMKOWSKI: *Czytelnik wśród rzeczy*. „Kultura Współczesna” 2008, nr 3, s. 118–126; A. ZDANOWICZ: *Czytanie w podróży, czytanie podróży*. W: *Podróż i literatura 1864–1914*. Red. E. IHNATOWICZ. Warszawa 2008, s. 537–547; R. CHYMKOWSKI: *Czytanie w nie-miejscu*. *Warszawska Kolej Dojazdowa. Zapiski antropologiczne*. „Kultura Współczesna” 2010, nr 4, s. 136–141.

³⁰ J. KOSTECKI: *Czytelnik w świecie wartości*. W: *Dokument... Antropologiczny zwrot widoczny jest także w badaniach prasoznawczych, które kierują się ku problemom wzorów osobowych i świata wartości wpisanego w przekazy medialne*. Np. M. DANKOWSKA-KOSMAN: *Diagnoza potrzeb intelektualnych pracowników i studentów Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w świetle czytanych przez nich czasopism*. W: *Media i edukacja w globalizującym się świecie*. Red. M. SOKOŁOWSKI. Olsztyn 2003, s. 401–408; P.T. NOWAKOWSKI: *Modele człowieka propagowane w wybranych czasopismach młodzieżowych. Analiza antropologiczno-etyczna*. Tychy 2004; D. ŻUCHOWSKA-SKIBA, M. STOJKOW: *Rola prasy w tworzeniu obrazu Niemców w oczach studentów AGH*. „Studia Humanistyczne. Rocznik Akademii Górniczo-Hutniczej im. St. Staszica” 2005, t. 3, s. 105–122; *Tabloidy. Język, wartości, obraz świata*. Red. I. KAMIŃSKA-SZMAJ, T. PIEKOTA, M. POPRAWA. Wrocław 2011.

³¹ *Sztuka książki. Historia, teoria, praktyka*. Red. M. KOMZA. Wrocław 2003.

W polskiej bibliologii dokonuje się w pewnym stopniu taka zmiana perspektywy, jaką wyraża znany zwrot Rogera Chartiera „od historii książki do historii lektury”³². Historia książki postrzegana jest więc jako integralny kontekst poznania historii lektury.

Co polska szkoła bibliologiczna wniosła w ostatnich latach i co może wnieść do multi- oraz interdyscyplinarnych badań nad czytelnictwem i czytelnikiem, jakiego typu dokonania w tym zakresie uznać można za najwartościowsze, a jakie problemy wymagają jeszcze namysłu teoretycznego i badań empirycznych? Trzeba zacząć od argumentu, na który wielokrotnie już wskazywali teoretycy, głównie Krzysztof Migoń i Janusz Kostecki: bibliologia wypracowała warsztat i narzędzia dla opisu „totalnego”, umożliwiając odzwierciedlenie „wielopoziomowego”, a zarazem kompletnego obrazu zjawisk lektury: od jej uwarunkowań powiązanych z materialnymi (edytorskimi i rynkowymi, a nawet technologicznymi) aspektami społecznego życia książki, przez podstawy instytucjonalne, a więc programujące, eskortujące, egzekwujące i waloryzujące funkcje instytucji obiegu książki (dodajmy — postrzeganych jako instytucje wpływające nie tylko na procesy recepcji, ale też na kształtowanie się i upowszechnianie repertuarów lektury, kanonów i powszechników lekturowych), aż po tworzenie się grup publiczności pełniących określone funkcje i zadania w tzw. systemie książki (od wytwórczych po opiniotwórcze i wzorotwórcze). Pojęcie czytelnika ma więc w tej nauce inne konotacje niż w literaturoznawstwie, socjologii czy w antropologicznie zorientowanych *cultural studies*. To, najogólniej, twórca, przeobraziiciel i odbiorca kultury książki³³, włączony w system książki, w proces jej obiegu, konsument lektury postrzeganej

³² Istotny był zapewne wpływ szkoły badawczej zwłaszcza francuskich historyków książki i kultury, szerzej spopularyzowany m.in. publikacją kilkutomowej edycji *Historii życia prywatnego* oraz przekładami lub omówieniami ich prac (P. RODAK: *Pismo, książka, lektura. Rozmowy: Le Goff, Chartier, Hébrard, Fabre, Lejeune*. Przedmowa K. POMIAN. Warszawa 2009; B. KĘDZIA-KLEBEKO: *Dydaktyka francuska w świetle badań czytelnictwa oraz teorii odbioru tekstu*. Szczecin 2005). Wartość inspirującą miały także omówienia anglojęzycznych badań historii lektury (A. ZDANOWICZ: *Co zajmuje zachodnich badaczy historii czytelnictwa? Przegląd prac angielskojęzycznych*. „Rocznik Biblioteki Narodowej” 2008, t. 39/40, s. 7–20; EADEM: *Odtwarzanie historii czytania. Syntezy, monografie i nowe propozycje badawcze. Przegląd angielskojęzycznych prac z historii czytelnictwa, wydanych w latach 1992–2011*. „Roczniki Biblioteczne” 2012, t. 56, z. 1/2, s. 191–224).

³³ Podobne założenia leżały u podstaw definiowania uczestnictwa w kulturze. Zob. A. TYSZKA: *Uczestnictwo w kulturze. O różnorodności stylów życia*. Warszawa 1971; IDEM: *Interesy i ideały kultury. Struktura społeczeństwa i udział w kulturze*. Warszawa 1987.

jako fenomen piśmienniczo-wydawniczy, konsumowany nie tylko w formie lektury tekstu, ale też przez zakup, wypożyczenie i różne formy społecznego użytkowania książki³⁴. Antropologiczny aspekt nauki o książce dostrzegali już w pewnej mierze Jan Muszkowski, który wyróżniał w systemie książki grupy (kręgi) osób kierujące jej obiegiem, oraz Karol Głombiowski, wypowiadając się o książce w komunikacji literackiej³⁵. Dowartościowanie aspektu aksjologicznego oraz „relacyjnego” i „czynnościowego” procesu lektury jako zjawiska definiowanego nie tylko przez odbiór tekstu, lecz także wielorakie implikacje tego odbioru, wyrażające się w tworzeniu celowych więzi, w kreowaniu różnorodnych działań kulturalnych oraz w powoływaniu struktur (instytucji formalnych i nieformalnych) funkcjonalnych dla tych działań wydaje się najcenniejszym wkładem współczesnych humanistycznych poszukiwań teoretycznych. Bibliologia jako metadyscyplina wniosła istotny wkład w konstruowanie tak pojętej teoretycznej syntezy zjawisk czytelnictwa.

Jeśli jednak spojrzeć na dorobek badań empirycznych z perspektywy ostatniego 10-lecia, dostrzec można, że do tak rozumianej syntezy jeszcze dość daleko, choć solidny fundament zapewniły jej badania nad instytucjonalnym wyposażeniem kultury książki: ruchem wydawniczym, instytucjami obiegu i kontroli książki, prowadzone głównie przez Instytut Książki i Czytelnictwa.

Zarówno w badaniach współczesnych, jak i historycznych, badane są nadal głównie publiczności modelowe, zatem „sztuczne”, wyodrębniane na podstawie kryteriów społecznych, organizacyjnych, geograficznych, etnicznych, zawodowych czy stanowych, oraz instytucjonalnego uwarunkowania lektury (a więc: ziemianie, robotnicy, kobiety, chłopci, więźniowie, studenci, wojskowi, mieszkańcy miasta czy powiatu itd.). Tak wyróżniane typy publiczności charakteryzowane są przeważnie za pomocą formalnych wyznaczników (księgozbiory, inwentarze, wypożyczenia, rejestracja wyborów). Dominujące schematy poznawcze skupiały się w badaniach najczęściej na problemach, które można zwerbalizować w postaci pytań

³⁴ Por. J. KOSTECKI: *O niektórych problemach historyka czytelnictwa*. W: *Instytucje — publiczność — sytuacje lektury. Studia z historii czytelnictwa*. T. 5. Red. J. KOSTECKI. Warszawa 1994, s. 300.

³⁵ J. MUSZKOWSKI: *Życie książki*. Kraków 1951, s. 385—386; IDEM: *Książka jako zjawisko społeczne*. W: *Studia nad książką poświęcone pamięci Kazimierza Piekarskiego*. Wrocław 1951, s. 79—104; K. GŁOMBIOWSKI: *O funkcjonalną koncepcję nauki o książce*. „*Studia o Książce*” 1970, t. 1, s. 5—24; IDEM: *Nauka o książce nauką o człowieku*. „*Studia o Książce*” 1974, t. 4, s. 26—40; K. MIGOŃ: *Historia czytelnictwa według Karola Głombiowskiego*. „*Rocznik Gdański*” 2001, t. 61, z. 2, s. 9—18.

o wybory, aktywność czytelniczą, sytuacje lektury oraz o materialne jej podstawy. W rozległej i różnorodnej panoramie opracowań nadal więc badane są przede wszystkim zjawiska czytelnicze szerokiego zasięgu, mierzalne statystycznie, studia w skali makro pokazujące publiczność modelową w typowych dla niej sytuacjach i praktykach (np. publiczność doby oświecenia albo kobiety czy robotnicy w społeczeństwie XIX wieku). Jeśliby szukać „zbliżeń”, a więc studiów praktyk lekturowych rzeczywistych wspólnot czytelniczych, w których praktyki te są wyrazem więzi ugruntowanej na aksjologicznym fundamencie wspólnych celów i wartości, znajdziemy ich znacznie mniej³⁶.

Monografii bliskich tej syntezy, na którą jako pożądaný model badań czytelnictwa wskazują teoretycy nauki o książce, nie jest wiele. Myślę tu o modelu badań wypracowanym w Polsce już w końcu lat 70. XX wieku w środowisku bibliologii wrocławskiej, zaprezentowanym m.in. w pracy Anny Żbikowskiej-Migoń *Książka naukowa w kulturze polskiego Oświecenia*³⁷. Procesy bibliologiczne, ukazane we wzajemnych koneksjach, są tam ilustracją i świadectwem życia umysłowego środowiska twórców i zarazem odbiorców publikacji naukowych — głównie związanych z wileńskim ośrodkiem uniwersyteckim. Społeczna recepcja piśmiennictwa naukowego ukazana została w ścisłym powiązaniu z procesami jego tworzenia, komunikowania i upowszechniania, wpisanymi w tkankę relacji i więzi zarówno instytucjonalnych, jak i nieformalnych. Podobnie wielostronne, w powiązaniu z historią książki, ujęcie zjawisk czytelniczych realizują: monografia Elżbiety Zawiszy *Powieść w kulturze czytelniczej Francji XVIII wieku*³⁸ czy wydana w roku 2011 praca Bożeny Koredczuk *Udział inteligencji prawniczej Królestwa Polskiego w kształtowaniu kultury książki (1815–1915)*³⁹. Ta ostatnia przynosi rozległy obraz życia z książką, na który złożyły się 94 biografie trzech pokoleń prawników. Nie ma rozdziału poświęconego

³⁶ Np. Z. SZELAĞ: *Zbiorowe czytanie zabronionej literatury w latach 1832–1862*. W: *Na pozytywistycznej niwie*. Red. T. LEWANDOWSKI i T. SOBIEŁAJ. Poznań 2002, s. 75–89; M. USTRZYCKI: *Ziemianie polscy na Kresach 1864–1914*. Kraków 2006; Z. SUDOLSKI: *Mickiewicz w lekturach filomatów*. „Blok — Notes Muzeum Literatury im. Adama Mickiewicza” 2008, t. 12, s. 233–265; I. DADEJ: *Czytelnia dla kobiet jako miejsce i przestrzeń krakowskiego ruchu kobiecego, salon czy własny pokój?*. W: *Krakowski szlak kobiet*. Red. E. FURGAŁ. Kraków 2009, s. 32–38; K. PLISKO-BŁAŻEWICZ: *„Książki zbójeckie” pozytywistów w świetle lektur Dumasa, Mickiewicza, Zoli i innych*. Tolkmicko 2010.

³⁷ Warszawa—Wrocław 1977.

³⁸ Wrocław 1993.

³⁹ Wrocław 2011.

upodobaniom lekturowym czy strategiom odbiorczym jako takim. Jest natomiast obraz tego, co istotne w bibliologicznych badaniach nad lekturą: jak inteligencja prawnicza — ukazana jako społeczność zintegrowana pewnym systemem wartości (kulturalnych, intelektualnych, profesjonalnych) — funkcjonuje w systemie książki, jak ten system tworzy, podejmując role wydawców, księgarzy, bibliofilów, redaktorów, a więc jakie tworzy repertuary lektury, jak wartościuje świat książek, jak z niego korzysta w swoich społecznych rolach.

Moim zdaniem, zarówno w pracach historycznych, jak i badających zjawiska współczesne obiecujące rezultaty mogą przynieść nie tylko, dotychczas wyraźnie dominujące, syntezы zbiorowości „rozproszonych” — wyróżnianych ze względu na lokalizację społeczną oraz zespół podobnych uwarunkowań i cech, ale zwłaszcza monografie i studia praktyk lekturowych zbiorowości zintegrowanych, sytuowane w kontekście ogólnej kultury książki danego czasu. Oczywiście, te drugie nie mogłyby zostać wystarczająco rozpoznane bez wkładu diagnoz ogólnych, modelowych, bez rysowanego przez nie kontekstu. Chodzi jednak o wyrównanie proporcji. Właśnie bibliologia, integrując różnorodne zjawiska składające się na kulturę książki, tworzy znakomity aparat pojęciowy i metodologiczne podstawy takich syntez.

Badanie publiczności czytelnicznych zintegrowanych rzeczywistością więzią społeczno-kulturową domaga się innego spojrzenia — kieruje uwagę badaczy nie tyle ku preferencjom i wyborom lekturowym, ile ku repertuariom i kanonom konstytuowanym przez te wspólnoty ze względu na nadawane im funkcje i preferowane wartości, uwydatniające typ orientacji grupy w świecie książek, dzięki którym uzewnętrznia się kulturowa więź, ujawniają się swoiste dla tej publiczności wzory lekturowych norm i praktyk. Badania czytelnictwa wspólnot zintegrowanych przez system relacji i wartości, których źródłem lub wytworem jest książka, mogą przynieść odpowiedzi na pytania: jakie repertuary publiczność tworzy, rozpowszechnia i propaguje, czyli jak waloryzuje świat książek, jakie zadania podejmuje w zastanych instytucjach systemu książki, a jakie instytucje sama tworzy, jakie funkcje nadaje swoim działaniom w świecie książki i za ich pośrednictwem, słowem — jak recyduje, tworzy i przetwarza kulturę książki.

W ten sposób historia książki i bibliotek wiąże się ściśle z historią lektury, i odwrotnie. Może zostać wzbogacona o wymiar antropologiczny i aksjologiczny, tak iż „analiza kontaktów wytwór — odbiorca, która ma znaczenie tylko o tyle, o ile pozwala lepiej zrozumieć główny przedmiot badań — książkę i jej przemiany”

stanie się jednocześnie drogą umożliwiającą „zrozumienie człowieka (ludzi)”⁴⁰, jako twórcy(ów) kultury książki.

We współczesnej socjologii, tzw. rozumiejącej, od dawna obserwować można podobną antropologiczną i „aksjologiczną” zmianę kierunku, a więc badania stylów życia oraz orientacji kulturalnej — motywowanych systemem wartości i wyznaczanych celów⁴¹. Podobnie w badaniach humanistycznych prowadzi się ostatnio rozważania nad etyką czytania oraz odchodzi się od ujęć globalnych i syntetycznych do analitycznych i hermeneutycznych, choć nie tracących z oczu ogólnego kontekstu⁴². Ale i w innych naukach, np. historii, podejmuje się analizę źródeł osobistych, biograficznych, a wyróżnikiem grupy społecznej stają się nie tylko generalne warunki cywilizacyjne, materialne, społeczne, ale przede wszystkim jej kulturowa świadomość⁴³.

Sądzę więc, że trzeba badać w większej mierze grupy realnie w kulturze książki funkcjonujące, wzbogacające tę kulturę o właściwy sobie wymiar. Czy zatem badania szlachty? Tak, ale również polegające na odtwarzaniu kultury książki rodów szlacheckich⁴⁴, a nie tylko na zarysowywaniu dominujących w całej warstwie praktyk i preferencji⁴⁵. Czytelnicтво kobiet? Ważne są oczywiście prace ukazujące społeczne uwarunkowania i powszechne wzory lektury kobiecej, ale trzeba także zbliżyć — obrazów opiniotwórczych środowisk. Czytelnicтво robotników? Tak, ale przedstawione nie tylko w generalizujących syntezach, obrazujących typowe zachowania⁴⁶,

⁴⁰ Por. J. KOSTECKI: *O niektórych problemach historyka czytelnicтва*. W: *Institucje...*, s. 300.

⁴¹ Np. *Styl życia i uczestnictwo w kulturze*. T. 1—2. Red. W. PIELASIŃSKA. Warszawa 1989; A. TYSZKA: *Kultura jest kultem wartości. Aksjologia społeczna — studia i szkice*. Lublin 1993.

⁴² L. WITKOWSKI: *Wstęp do problemu fenomenologii czytania (uwagi nie tylko seminaryjne)*. W: IDEM: *Między pedagogiką, filozofią i kulturą. Studia, eseje, szkice*. T. 3. Warszawa 2007, s. 29—66. Zob. przypis 28.

⁴³ Np. M. KRISAŃ: *Chłopi wobec zmian cywilizacyjnych w Królestwie Polskim w drugiej połowie XIX—początku XX wieku*. Warszawa 2008.

⁴⁴ Np. M. KOMZA: *Znaczenie lektury w życiu młodych ziemianek na początku XX wieku*. W: *Zalecenia i przestrogi lekturowe (XVI—XX wiek)*. Red. M. JARCZYKOWA i A. BAJOR. Katowice 2012, s. 108—121.

⁴⁵ Np. w latach 70. i 80. cykl cennych materiałów publikacji Heleny Bogdanow, głównie w „Studiach o Książce”, dotyczących czytelnicтва szlachty krakowskiej w XVIII wieku z perspektywy obecności w jej księgozbiorach określonego typu publikacji (literatury pięknej, literatury społeczno-politycznej, piśmiennictwa historycznego i piśmiennictwa religijnego).

⁴⁶ Zob. J. KRAJEWSKA: *Czytelnicтво wśród robotników w Królestwie Polskim 1870—1914*. Warszawa 1979.

lecz także w analitycznych studiach ukazujących wzorcotwórcze środowiska intelektualne, prasowe i literackie⁴⁷.

Jeśli spojrzeć najogólniej na kontekst historycznych, bibliologicznych badań zagranicznych, to wydaje się — o ile do takiego uogólnienia uprawnia wybór ograniczony do prac najważniejszych — że również tam widać ową dysproporcję, z przewagą ujęć syntetycznych, obrazów publiczności modelowych, generalizowanych na podstawie wskaźników statystycznych i procesów cywilizacyjno-kulturowych szerokiego zasięgu. Jednocześnie coraz wyraźniej artykułowany bywa postulat badania „wspólnot interpretacyjnych”, postrzegania praktyk lekturowych jako świadectwa rzeczywistych więzi społecznych, a więc eksponowania wspólnotowórczej i opiniotwórczej roli lektury⁴⁸.

W badaniach rodzimych jest to tym ważniejsze, że inna niż za granicą była — jak wiadomo — specyfika rozwoju polskiej kultury. W latach zaborów kultura rodzima uległa znacznej decentralizacji, pierwszoplanową rolę przejmowały nie formalne instytucje, lecz małe zintegrowane grupy czy zbiorowości lokalne: polityczne, rodzinne, redakcyjne, związkowe, zawodowe, szkolne itp., a wnoszony przez nie wkład opiniotwórczy, normotwórczy, także w odniesieniu do projektów lektury, był często znaczący i rozległy, niewspółmiernie do ich materialnego czy organizacyjnego zaplecza i zasięgu. Jako przykład można przywołać środowiska filomackie — nie tylko romantycznych prekursorów, ale i kontynuatorów, np. XIX-wiecznych elsów czy ruch Eleusis — inspirujący i opiniotwórczy także w swych wytycznych odnośnie do lektury⁴⁹. Podobne role w kształtowaniu repertuarów i wzorów lektury podejmowały środowiska polityczne, religijne lub zawodowe⁵⁰.

⁴⁷ Zob. O.S. CZARNIK: *Ideowe i literackie wybory „Robotnika” w latach 1918–1939*. Warszawa 2006; T. ŻUCHLEWSKA: *Zainteresowania czytelnicze robotników żyrdardowskich...*

⁴⁸ Zob. P. RODAK: „Wskreszenie czytelnika”. Z J. HÉBRARDEM rozmawia ... „Pogranicza” 2006, nr 5, s. 72, 74–77. Z punktu widzenia bibliologii chodzi jednak nie tylko o wspólnoty *stricte* interpretacyjne, ale także o wspólnoty funkcjonujące w świecie książki w ogóle, podejmujące w jej obiegu, więcej — w jej kulturze, różne role, znaczące także dla lekturowych praktyk.

⁴⁹ Por. Z. SZELĄG: *Zbiorowe czytanie zabronionej literatury...*; *Mickiewicz wielu pokoleń twórców, badaczy i czytelników*. Red. K. RATAJSKA, M. BERKAN-JABŁOŃSKA. Łódź 2007; *Ideale wychowania i wzory osobowe narodu polskiego w XIX i XX wieku...*; Z. SUDOLSKI: *Mickiewicz w lekturach filomatów...*; I. SOCHA: *Z dziejów kształtowania się kulturowych wzorów lektury dla młodego wieku*. Aniela Szycówna i Florian Znaniński. W: *Książka zawsze obecna. Prace ofiarowane Profesorowi Krzysztofowi Migonowi*. Red. B. BIEŃKOWSKA i in. Wrocław 2010, s. 193–204.

⁵⁰ A. KARCZEWSKA: „Wszystko dla ludu przez lud”. *Popularyzacja czytelnictwa wśród chłopów w Królestwie Polskim w deklaracjach, programie i działalności Obozu Narodowego w latach 1886–1905...*; M. RZADKOWOLSKA: *Czytelnictwo powieści*

Chodzi więc o to, by oprócz najczęściej dotychczas przyjmowanych sposobów „dystrybutywnego” definiowania publiczności⁵¹, czyli: jako zbiorowości należącej do tego samego środowiska, grupy etnicznej czy stanowej; publiczności danej instytucji; jako wyróżnianej ze względu na demografię i topografię, miejsce zamieszkania, płeć, wiek — postrzegać ją również kulturowo, z uwzględnieniem „współczynnika antropologicznego”, a więc także jako wspólnotę komunikującą się (pośrednio czy bezpośrednio) poprzez wybrany typ repertuaru; jako zintegrowaną wokół istotnych dla niej wartości kulturowych, których nośnikiem jest lektura. Czy inaczej — chodzi o to, by badać zjawiska lektury nie tylko z perspektywy komunikacyjnej i instytucjonalnej, nie tylko przez pryzmat styczności, ale także w wymiarze relacji i więzi, z jakich praktyki lekturowe wyrastają i jakie same tworzą.

Obecnie przeważają studia nad czytelnictwem gremiów masowych, wyróżnianych według generalnych kryteriów społecznych, oraz studia nad indywidualnymi fenomenami lektury — ludzi pędzla, pióra, życia społecznego (w świetle inwentarzy bibliotecznych, korespondencji itp.), natomiast tak bogata w polskiej kulturze mapa różnorodnych wspólnot i środowisk czytelniczych — lokalnego, regionalnego, ale i ogólnonarodowego zasięgu, tworzących własne repertuary, wzory i style odbioru oraz własne nieformalne i formalne instytucje — jest proporcjonalnie wciąż uboga i w wielu miejscach nierozpoznana. W konsekwencji nadal jako główna kategoria diagnozowania czytelnictwa, także w badaniach historycznych, pozostaje kategoria wyborów i wyrażających się w nich preferencji, a nie znaczących i specyficznych dla danej grupy działań repertuarotwórczych, opiniotwórczych, wzorotwórczych, instytucjotwórczych.

Zwrot antropologiczny zauważalny w badaniach ostatniego 10-lecia może stać się szansą wyrównania owej dysproporcji. Pojmowany jednak w sposób jednostronny, jak czasem bywa w studiach ograniczonych do wąskiego i jednorodnego typu źródeł, do wyobnionych praktyk czy sytuacji, przynosi mikrostudia, a więc obrazy cząstkowe. Nie są one bez wartości poznawczej, ale dopiero usytuowane w wielorakich kontekstach kultury książki zyskują głębię.

Inaczej jest, jeśli chodzi o badania zjawisk lektury we współczesnej kulturze medialnej — tu trudno wyodrębnić specyficzne, opiniotwórcze grupy publiczności. Publiczność ma zwykle charakter masowy i rozproszony, definiowalna jest głównie przez dominujący

w opiniach środowisk katolickich II Rzeczypospolitej. Łódź 2003; B. KOREDCZUK: *Udział inteligencji prawniczej...*

⁵¹ Por. J. LALEWICZ: *Socjologia komunikacji literackiej. Problemy rozpowszechniania i odbioru literatury*. Wrocław 1985.

środek przekazu, za którego pośrednictwem komunikuje się z kulturą, przez współczynnik scholaryzacji i alfabetyzacji, dostęp do technologii informacyjnych, zorganizowanie rynku książki itp. Czytelnika rzadziej motywuje wspólnota odniesienia, częściej zaś czyni to medialny nadawca, instytucjonalne środowisko opiniotwórcze, w którego kręgu oddziaływania mniej lub bardziej trwale pozostaje. Poszukuje lektury przede wszystkim ze względu na jej walory gatunkowe, raczej ulegając masowym i typowym wzorom, niż je współtworząc⁵². Społeczności czy wspólnoty czytelnicze *sensu stricto* to głównie zbiorowości niszowe (fanów, klubowe, lokalne, szkolne, towarzyskie, subkulturowe, sieciowe), płaszczyzną ich tworzenia staje się obecnie przede wszystkim Internet. Musimy poprzestać na konkluzji, że w badaniach inicjowanych przez Instytut Książki i Czytelnictwa poza ogólnym rozpoznaniem zasięgu Internetu jako medium czytelniczego oraz niewieloma analizami studyjnymi w tym zakresie — daleko jeszcze do pełnego obrazu, zwłaszcza gdy chodzi o rozpoznanie współistnienia i współzależności praktyk lekturowych w obu wymiarach komunikacji piśmienniczej: papierowej i elektronicznej, tradycyjnej i sieciowej. Wydaje się też, że znalezienie właściwej proporcji między uniformizacją zachowań lekturowych kształtowanych przez kulturę popularną, głównie za pośrednictwem mediów, a ocaleniem prawdziwej podmiotowości uczestnictwa w kulturze książki jest dziś istotne, i to nie tylko na płaszczyźnie badań, ale także życia społecznego. Internetowe wspólnoty literackie i czytelnicze są zarzewiem nadziei, gdyż właśnie dla nich znamienne jest zakorzenienie praktyk lekturowych we wspólnotowości, w bezpośrednim, nawet jeśli zapośredniczonym, dialogu oraz sprzyjanie kreatywności w wyrażaniu czytelniczych doznań.

Konkludując. Co więc uznać należy za swoisty przedmiot badań czytelnictwa w bibliologii? Można odpowiedzieć ogólnie i tradycyjnie: *homo legens et libri legendi*. *Homo legens* — ale nie tylko jako odbiorca tekstów, lecz jako twórca, przeobraźiciel i konsument światów książek, twórca kultury książki. *Libri legendi* — ale nie tylko jako teksty wybierane doraźnie, lecz jako celowe repertuary czy kanony (także wydawnicze i biblioteczne) będące w kulturze nośnikiem znaczeń, celów i funkcji. Bibliologia wydaje się w największym stopniu syntezować wiedzę pozostałych nauk podejmujących badania praktyk lekturowych. Uwzględnia bowiem i postawy odbiorcze czy-

⁵² Por. Z. ZASACKA: *Dlaczego czytamy powieści — kilka implikacji dla badaczy czytania dla przyjemności*. „Przegląd Humanistyczny” 2009, nr 3, s. 81; A. MARSZEWSKA: *Polki nadal czytają romanse...*

telnika — publiczności (wybory, preferencje, kompetencje, słowem — kulturę czytelniczą *sensu stricto*), i aspekty społecznej komunikacji (role czytelnika w obiegu książki jako jej wytwórcy, dystrybutora i konsumenta), i zjawiska kultury symbolicznej (wartościowanie tekstów, tworzenie znaczących repertuarów — od indywidualnych po instytucjonalne i narodowe). W zjawiskach i procesach czytelnictwa odzwierciedlają się różne aspekty kultury książki, a kultura książki jest zarazem zapisem praktyk i wzorów lektury.

Mam nadzieję, że werbalizacja tych spostrzeżeń wynikających z obserwacji głównych nurtów badań nad czytelnictwem ostatniego 10-lecia nie była niepotrzebna — zwłaszcza wobec wielodyscyplinarnych i bogatych obecnie badań nad lekturą, co powoduje czasem „dekonzcentrację” naukowej samoświadomości bibliologów. Przede wszystkim chciałam się upomnieć o zintensyfikowanie studiów nad rzeczywistymi wspólnotami czytelniczymi, zwłaszcza historycznymi, ale i współczesnymi, bez których poznanie opis modelowych zbiorowości czytelniczych (kobiet, chłopów, szlachty...) i publiczności generalnej (etnicznej, lokalnej, narodowej...) będzie nie tylko niepełny, ale też zawsze w jakiejś mierze nie w pełni wiarygodny. Zarazem chciałam zwrócić uwagę na nierzadko wąskie (ograniczone w badaniach do wyodrębnionego aspektu lub typu źródeł — biograficznych, „osobistych”) rozumienie antropologicznego ujęcia w badaniach zjawisk kultury książki. Moim zdaniem, właściwie uprawiana bibliologia jest w jakiejś mierze także kulturową antropologią.

Irena Socha

Reading Behaviors of Poles —
Problems and Categories of Readership Description

Summary

The issue of current empirical and methodological self-awareness of bibliography in relation to the questions of readership and the direction of research was analyzed based on scientific publications from the past decade. The goal was to determine what contributes to the specificity and value of bibliological readership research, at the same time establishing the research needs in this area. Bibliology seems to synthesize the knowledge of other sciences addressing research of readership habits to the greatest extent. It incorporates reading attitudes of the audience (choices, preferences, competences — overall reading culture); aspects of social communication (the role of a reader in a book's existence as its manufacturer, distributor, and consumer); and finally, symbolic

culture phenomena (text valuation, creating relevant repertoires – individual, institutional, and national). Readership processes and phenomena mirror various aspects of book culture, and book culture itself is both a record of readership practices and patterns.

The author postulates intensification of research - in both historical and contemporary aspects – on audiences, which are actual readership communities; exploration of these communities is necessary for a full, credible description of model readership communities (women, peasants, gentry...), as well as the general public (ethnic, local, national...). A narrow understanding of the anthropological approach to research of book culture phenomena (often limited in research to a singled-out aspect and type of sources – of biographical nature) is inappropriately narrow. According to the author, proper bibliography is – to some extent – anthropology of culture as well.

Irena Socha

Die Lektüregewohnheiten der Polen — Probleme und Kategorien des Lesens

Zusammenfassung

Die Fragestellung, wie das kognitive und methodologische Selbstbewusstsein der Buchwissenschaft in Bezug auf Lesen aussieht und in welcher Richtung die Forschungen gehen, wurde anhand der in den letzten zehn Jahren veröffentlichten wissenschaftlichen Publikationen untersucht. Man wollte ergründen, was über die Spezifität und den Wert der bibliologischen Forschungen über Lesen entscheidet und wie sind die Forschungsbedürfnisse auf dem Gebiet. Die Buchwissenschaft scheint das Wissen von anderen, sich mit Erforschung der Lesenspraktiken befassenden Wissenschaften in höchstem Maße zu synthetisieren. Sie berücksichtigt nämlich die Aufnahmehaltungen des Lesers – des Publikums (Wahlen, Präferenzen, Kompetenzen, kurzum – die Lesekultur); die Aspekte der gesellschaftlichen Kommunikation (verschiedene Rollen des Lesers im Leben des Buches, als seines Herstellers, Vertreibers und Verbrauchers); Phänomene der symbolischen Kultur (Auswertung von Texten, Erstellung der wichtigen Repertoires – von individuellen zu institutionellen und nationalen). In Leserscheinungen und Lesensprozessen spiegeln sich verschiedene Aspekte der Buchkultur wider und die Buchkultur ist zugleich eine Aufzeichnung von Lesenspraktiken und Lesensmustern.

Die Verfasserin fordert, intensivere Studien über historische und gegenwärtige Aspekte des Publikums, das eine wirkliche Lesergemeinschaft ist, durchzuführen, sonst wird die Darstellung der Modelllesergemeinschaften (Frauen, Bauer, Adlige...) und des allgemeinen Publikums (ethnischen, lokalen, nationalen...) unvollständig und gewissermaßen unglaubwürdig. Sie vertritt die Meinung, dass einseitige (nicht selten auf einen Aspekt und nur auf biografische Quellen beschränkte) anthropologische Betrachtungsweise in den Forschungen über Buchkulturphänomene nicht richtig ist, denn – so die Verfasserin – die richtig betriebene Buchwissenschaft ist in gewissem Maße auch eine Kulturanthropologie.